

1 Sociální skupiny, třída jako sociální skupina

Jindra Stříbrská

1.1 Sociální skupiny

Sociální psychologie se zabývá, jak již bylo konstatováno, člověkem v kontextu sociálních souvislostí jeho života. K takovým souvislostem patří nejen významní druzí lidé, širší sociální prostředí, ale též konkrétní sociální skupiny, v nichž se člověk pohybuje prakticky po celý svůj život. Sociální skupiny mají zásadní vliv na člověka, mají své poslání a cíle, lidé v nich zaujímají určité postavení, role, komunikují a spolupracují s ostatními, přijímají skupinové normy chování. Není proto divu, že téma sociálních skupin tradičně patří ke klíčovým tématům sociální psychologie, sociologie i dalších věd.

Obecně platí, že sociální skupina je tvořena určitým počtem lidí, kteří mají něco společného - společné znaky, společné potřeby a zájmy, činnosti, mohou být též spojeni jistými okolnostmi, podmínkami apod. V sociální psychologii je obvykle za sociální skupinu považován určitý počet jedinců, kteří tvoří vnitřně a funkčně propojený celek.

„Skupinu tvoří určitý počet lidí, jejichž činnost směřuje po delší dobu ke společným cílům. Ze společných cílů vyplývá podobnost hierarchie hodnot členů skupiny. Cílů se dosahuje dlouhodobou interakcí a kooperací, která se řídí skupinovými normami a při níž se vytváří relativně stálá struktura vztahů mezi členy skupiny, v nichž jednotlivci zaujímají různé pozice a přijímají role“ (Helus, 2007, str. 21).

Lze se však setkat též s dalšími blízkými pojmy. Jde například o seskupení (agregáty), kdy takto označujeme jedince spojené nějakou situační okolností (lidé čekající na autobus), nebo sociální kategorie - množiny lidí, kteří mají nějaký společný obecný znak (pohlaví, věk, vzdělání aj.). V tomto smyslu je též užíván výraz kohorta.

V odborných pramenech je popisována řada různých typů sociálních skupin. Obvyklé je členění skupin podle různých kritérií na:

- velké a malé skupiny (popř. středně velké)
- primární skupiny, sekundární skupiny

- formální a neformální skupiny
- členské a nečlenské skupiny
- referenční skupiny
- přirozené sociální skupiny

Příkladem velké skupiny může být například národ, obyvatelé města, zaměstnanci velké organizace. Lidé se osobně neznají, nemají příležitost bezprostřední komunikace tváří v tvář, nevytvářejí osobní vazby. Přesto je spojuje řada společných charakteristik.

Jako primární skupina je označována skupina základním způsobem ovlivňující jedince, je charakteristická primárními vztahy mezi nejbližšími lidmi. Příkladem primární sociální skupiny je rodina.

Sekundární skupina je skupinou odvozenou, má různé funkce a je vytvořena k různým účelům.

Formální skupina je charakteristická formálními vztahy, formálními mechanismy, podle nichž funguje. Bývá součástí nějakého organizačního celku - závod, škola, úřad. Příkladem formální skupiny je pracovní skupina, školní třída.

Neformální skupina naproti tomu vzniká spontánně, na základě zájmu, sympatií apod. Existence takové skupiny je založena na mezilidských vztazích. Příkladem je parta hrajících se dětí.

Členská skupina je ta, do níž jedinec patří. Nečlenské skupiny jsou skupiny ostatní, o jejichž existenci jedinec ví, ale nepatří do nich.

Referenční skupina je taková, kam sice člověk nepatří, ale patřit by si přál. (U studentů je pravděpodobnou referenční skupinou skupina absolventů vysoké školy).

K dalším typům sociálních skupin patří například skupina prosociální, antisociální a další. Odkazujeme na tomto místě na bohatou sociálně psychologickou literaturu, kde je téma sociálních skupin podrobně rozebráno. Věnovat se dále budeme malým sociálním skupinám, které se tradičně těší značné pozornosti sociálních věd.

Malá sociální skupina

Předmětem zájmu sociální psychologie, psychologie, sociologie i dalších věd je malá sociální skupina. Příkladem tohoto typu sociální skupiny může být školní třída, pracovní kolektiv, parta hrajících si dětí.

Je pro ni typický především malý počet členů (za minimální počet se obvykle považuje trojice lidí, někteří autoři však jako skupinu chápou již i dvojici), což umožňuje přímou komunikaci tváří v tvář, vytvoření bezprostředních vazeb mezi jejími členy.

Malá sociální skupina je sdružením, v němž existují společné potřeby, cíle, zájmy. Charakteristická je pro ni přímá interakce (vzájemné působení) mezi členy skupiny, přímá komunikace, emocionální vazby mezi členy skupiny, stejně jako pocit sounáležitosti a rozlišování „my“ a „oni“. V rámci malé sociální skupiny dochází k vytváření společných norem regulujících chování členů skupiny a souboru sociálních rolí. Ve skupinách tohoto typu vzniká dělba úkolů a činností.

K problematice fungování malých sociálních skupin patří zejména otázky:

1. Jaká je skupinová struktura – tedy vnitřní uspořádání skupiny a to podle statusů, rolí uvnitř skupiny, skupinových norem.
2. Jaký je statusový systém skupiny - jde o míru autority, prestiže, uznání, které má jedinec vůči ostatním členům skupiny.
3. Jaký je skupinový systém rolí. Sociální role - skupinou sdílená očekávání, jak se má určitá osoba ve skupině chovat (jde o reálné i očekávané chování vůči ostatním). Může jít například o roli vůdce skupiny, nováčka ve skupině, vůdce oblíbence aj... Podle rolí se členové skupiny vzájemně vnímají a podle toho se k sobě chovají. Skupinová role může být formální nebo neformální, formuje se v rámci interakcí jedinec-skupina. Skupinová role se formuje poměrně rychle, v průběhu naplňování zájmů a potřeb jedince a skupiny.
4. Jaké jsou skupinové normy – jsou to pravidla týkající se toho, jak se mají členové skupiny chovat, určují žádoucí formy chování. Skupinové normy mají silný vliv na chování jednotlivců ve skupině. Jsou spojovány s pozitivními a negativními sankcemi, což znamená, že chování, které je v souladu se zájmy a očekáváním skupiny, je odměňováno, chování opačné trestáno. Normy se týkají chování uvnitř skupiny, jednotlivců vůči sobě navzájem – v takovém případě jde o normy orientované dovnitř („in-group“ normy); nebo také toho, jak se

členové skupiny chovají navenek vůči okolí – pak jde o tzv. normy orientované navenek („out group“ normy).

5. Jaké jsou skupinové cíle - vyjadřují, jaké potřeby svých členů chce skupina uspokojit.

6. Jaké hodnoty skupina vyznává - hodnoty vyjadřují požadavky skupiny na způsoby dosahování cílů.

7. Jaká je kohezivita skupiny – jde o pojem označující stmelenost skupiny, soudržnost. Je to souhrn všech sil, které působí na členy, aby zůstali ve skupině (L. Festinger). Kohezivita se vytváří postupně, může mít různou míru podle toho, zda se jedná o nově vzniklou skupinu či o skupinu existující déle.

Vývoj skupiny (Tuckmanova koncepce)

Skupina je živý celek, který se neustále vyvíjí, proměňuje. Změny se týkají jednotlivců ve skupině i skupiny jako celku. Tohoto jevu si všimla řada badatelů, kteří se snažili vývoj malé sociální skupiny analyzovat. Mezi klíčové teorie, z nichž vycházela řada dalších autorů, patří Tuckmanova koncepce, dodnes využívaná a hojně citovaná. Teorie staví na předpokladu, že v malé sociální skupině existují dvě sféry činnosti členů skupiny a to

a) sociálně emocionální sféra – ta se týká především vzájemných vztahů mezi členy skupiny

b) úlohově orientovaná činnost – zde jde o vztah členů skupiny k řešeným úkolům

Změny ve skupině reflektují obě uvedené dimenze, Tuckman je postupně rozpracoval do podoby vývojových fází sociální skupiny:

1. Formování – skupina nově vzniká, lidé se vzájemně seznamují, seznamují se též s úkoly, účelem skupiny, do níž se začleňují.

2. Bouření – znakem této fáze je konflikt, emoce. Lidé se snaží uspokojit především své potřeby ve skupině. Dochází ke střetům mezi lidmi s rozdílnými potřebami.

3. Normování – znakem této fáze je snaha o překonání konfliktů, o nalezení shody. Formulují se pravidla spolupráce a vzájemného chování. Vytvářejí se společné postoje, hodnoty, pravidla.

4. Optimální výkon – členové skupiny již vzájemně dobře komunikují a kooperují, podílí se na řešení společných úloh, chovají se ku prospěchu celku.

5. Ukončení – je to fáze, kdy skupina ukončuje plnění úkolů, rozpadá se.

Vliv skupiny na jedince

Vliv skupiny na jedince bývá považován za důležitou charakteristiku skupiny. Snaha o vysvětlení způsobu, jakým skupina ovlivňuje své členy, vyústila v řadu experimentů a značný zájem mnoha badatelů. Značná pozornost se přitom týkala již samotného vlivu přítomnosti jiných lidí na chování člověka. Výsledky výzkumů obohatily teorii sociální psychologie a vedly k popisu několika kategorií jevů známých jako:

- Sociální facilitace
- Sociální zahálení
- Skupinová polarizace
- Skupinové myšlení – groupthink

Sociální facilitace

Mezi první výzkumy, které se snažily postihnout vliv jiných lidí na výkon jedince, patří experiment Normana Triplett z roku 1898. Fenomén vlivu přítomnosti jiného subjektu vykonávajícího stejnou činnost ověřoval Triplett na skupinách cyklistů při soutěžích a závodech – povšiml si totiž, že jede-li cyklista osamoceně, je jeho výkon nižší než jede-li před ním jiný cyklista – „vodič“. Jev byl nazván sociální facilitace. Jiné výzkumy ovšem uvedené závěry nepotvrzovaly, nebo dokonce doložily jev opačný – výkon osoby za přítomnosti dalších subjektů se snižuje. V šedesátých letech dvacátého století k objasnění uvedeného rozporu přispěl výzkum R. Zajonce (1965). Ten doložil podstatný vliv charakteru vykonávané činnosti; na výkon jedince pozitivně působí vliv jiných subjektů tehdy, jde-li o činnost jednoduchou, dobře zvládnutelnou, naproti tomu, je-li vykonávaná činnost náročná, složitá a obtížně zvládnutelná, pak je vliv ostatních subjektů negativní a výkon se snižuje. Také v dalším období se danému fenoménu věnovala výzkumná pozornost a objevily se novější přístupy, které více zohledňovaly i specifické situační vlivy a podmínky, osobnostní charakteristiky zúčastněných apod.

Sociální zahálení

Ačkoli je všeobecně předpokládáno, že skupina podporuje své členy ve vykonávaných činnostech, opakovaně bylo zjištěno, že za jistých okolností jedinci, kteří pracují spolu, podávají nižší výkon než když pracuje každý sám. Významné jsou výsledky výzkumů Ringelmann (osmdesátá léta devatenáctého století), který opakovaně popsal a doložil, že čím více lidí pracuje na úkolech se společným výsledkem, tím je výkon připadající na konkrétní jedince nižší. Popisoval příklad „tahání lana“ kdy síla, kterou vkládá celá skupina, je nižší než síla rovnající se součtu síly jednotlivců. Pokusy vysvětlit uvedený fenomén pak v následujícím období vedly k závěru, že příčinu je třeba hledat v motivaci, která se u jednotlivců snižuje, pokud skupina pracuje na úkole se společným výsledkem. Jev byl nazván sociální zahálení – social loafing (Latané, Williams, Harkins). Pozdější výzkumy potvrdily uvedený jev a vedly k závěru, že snižování motivace při skupinové práci s jedním společným výsledkem je zapříčiněno několika faktory: významem úlohy pro jedince, jeho hodnocení a možnost zjištění a hodnocení jeho výkonu a výkonu skupiny jinými. (Výrost, Slaměník, 2008).

Skupinová polarizace

Výzkum vlivu skupiny na jedince se již od šedesátých let dvacátého století věnoval rovněž otázce, zda a jak jednotlivci mění své názory poté, co mají příležitost srovnat je s názory ostatních členů skupiny. Skupinová polarizace označuje jev, kdy lidé svá stanoviska vlivem skupiny ještě více potvrzují – středně negativní názor se stává výrazně negativním, středně pozitivní výrazně pozitivním. Toto zesílení původního názoru bylo vysvětlováno působením různých mechanismů, například tím, že skupinové rozhodování je společné – což způsobuje rozložení (difuzi) osobní odpovědnosti, nebo procesy sociálního srovnávání, kdy je jedinec – aby ve skupině obstál - motivován k přizpůsobení ostatním, nebo i tím, že jedinec se v rámci skupiny seznámí s dalšími argumenty a tak dojde k posunu argumentace původní – na základě nového zpracování informací.

Skupinářské myšlení

Jako skupinářské myšlení je označován stav, kdy skupina přijímá chybné, neracionální rozhodnutí. Může se podle řady autorů objevovat jako způsob řešení problému ve vysoce kohezivních (soudržných) skupinách, který vede k přijetí chybné možnosti. Vznik skupinářského myšlení ovlivňuje řada podmínek ve skupinách, například izolace skupiny, vysoká kohezivita, nedostatek norem, homogenita sociálního poznání a smýšlení členů,

vysoký stres vyvolaný vnějšími okolostmi a malá naděje na lepší řešení než to, které je navrhované vůdcem (Výrost, Slaměnik,2008).

1.2 Školní třída jako sociální skupina

Školní třída je sociální skupinou. Můžeme na ni pohlížet jako na skupinu malou (žáci se osobně znají, komunikují přímo, tváří v tvář, ve třídě existují a rozvíjejí se bezprostřední sociální interakce atd.).

Školní třída je také skupinou, která nese znaky skupiny formální (vznikla formálním mechanismem, nikoliv na základě vzájemných sympatií či přání), její cíle jsou určeny a kontrolovány školou jako institucí.

Školní třída se v interních vzájemných vztazích proměňuje a postupně získává znaky neformální skupiny – což znamená především vznik neformálních vztahů založených na sympatiích ale i antipatiích. Jde tedy o skupinu formální s velmi silnou neformální vztahovou strukturou.

Školní třída jako sociální skupina postupně vyžívá, mění se její vnitřní normy a pravidla, vnitřní struktura. Mívá obsazeny všechny sociální pozice, vznikají různé „podskupinky“ – například dle schopností a prospěchu („šprti“), dle socio-ekonomické vrstvy („socky“) aj.

Struktura třídy jako sociální skupiny znamená, že členové (žáci, studenti) v ní získávají různou prestiž a oblibu a zaujímají různé pozice ve skupinové hierarchii. Formální i neformální pozice jedince se přitom může podstatně lišit.

Formální struktura školní třídy může být nevýrazná, často pouze formální, projevuje se sporadicky v různých rolích - předseda třídy, pokladník, různé služby. Podstatnější je struktura neformální, která by pozornosti učitelů neměla unikat.

Školní třída je vedle výše uvedených charakteristik specifická rolí učitele/učitelů – tedy rozhodující vliv má někdo, kdo není jejím členem. Učitelé ovlivňují ve školní třídě jak její formální, tak neformální strukturu.

Sociální psychologii zajímá například:

- vliv skupiny na školní výkon, na chování, akceptace norem skupiny

- soulad hodnot a norem skupiny s hodnotami a normami školy
- sociální klima ve školní třídě
- nežádoucí formy chování a možnosti jeho prevence (šikana, drogy aj.)

K možnostem diagnostiky školní třídy patří: systematické pozorování třídy, rozhovory se žáky, učiteli, rodiči, sociálně-psychologické hry, dotazníkové šetření, sociometrické metody.